

دیدگاه پزشکان نامدار ایرانی پیرامون نقش خون در بدن انسان

نویسنده: دکتر سید محمود طباطبائی
متخصص اعصاب و روان و
عضو هیات علمی دانشگاه علوم پزشکی و خ.ب.د مشهد

خلاصه:

اگرچه طب سنتی، تعادل اخلاط چهارگانه یعنی صفرا، سودا، بلغم و خون را مبنای تندرستی بشمار آورده و اغلب بیماریها را به دگرگون شدن تعادل یاد شده نسبت می دهد، اما متون معتبر طب سنتی، سرشار از مطالب بسیار باارزش و جالب توجهی است که چنانچه با تأمل و ژرف نگری به آنها نگرینسته شود، مطالب تازه و قابل استفاده ای را برای هر دانش پژوه و متخصص پزشکی در بردارند.

علیرغم امکانات بسیار محدود و نداشتن وسایل و ابزار مطالعه همچون میکروسکوپ، پزشکان برجسته ایرانی معتقد بودند که خون، منشاء بسیاری از اخلاط و مایعات حیاتی می باشد و همزمان منبع اصلی تامین کننده مواد لازم برای ادامه حیات است. آنان همچنین معتقد بودند که عامل برخی از بیماریها عفونتی است که از طریق خون به اندامها منتقل می شود.

در این پژوهش، خواهیم دید که متون معتبر طب سنتی پیرامون خون شناسی، ارتباط اندامهای داخلی همچون کبد و طحال با خون، اختلاف رگهای خونی با همدیگر، ارتباط برخی از بیماریها با تغییرات خون، گردش خون و مسائلی پیرامون خون گرفتن و ارتباط آن با تندرستی، چه مطالبی را در بردارند.

کلید واژه: خون شناسی، طب سنتی، ایران

مقدمه:

رشته هماتولوژی یکی از شاخه های تخصصی پزشکی است که بسیاری از اطلاعات آن مبتنی بر مطالعات میکروسکوپی بوده و بنظر می رسد که خون شناسی بدون مطالعه میکروسکوپی نمی تواند اطلاعات مفید و ارزنده ای را ارائه نماید.

با ارزیابی دقیق برخی از متون معتبر طب سنتی، خواهیم دید

که پزشکان نامدار ایران و جهان اسلام، بدون داشتن امکانات پیشرفته امروزی و تنها بر پایه ژرف نگری و تجربیات دقیق خود، نظریات باارزشی را در مورد خون و نقش آن در اعمال حیاتی بیان داشته اند. البته باید توجه داشت که اگر این نظریات را با در نظر گرفتن شیوه خرافات و نسبت دادن بسیاری از بیماریها به «جن» و «بری» در قرنهای گذشته مورد بررسی قرار دهیم، نه تنها با دیده

خواننده می شوند. و شریانها، حرارت غریزی را از قلب به سایر اعضا بدن رسانیده و خون آنها به رنگ سرخ درخشان و قوام رقیق است.

نوع دم رگها - آنها که ضریان نداشته و ورید (Vein) خوانده می شوند. این رگها، اصل خون را از اندامها به کبد برده و سپس خون را از کبد به سایر اعضا بدن می رسانند. قوام خون وریدها حد واسط رقیق و غلیظ بوده و رنگ آن سرخ کدر و مزه آن شیرین است و چون از رگ خارج شود، بسرعت متعقد می شود.

و بدانکه، آبی که از خون پس از لخته شدن خارج می شود، منشأ تولید عرق و ادرار و بخارات بدن است .

۳- شیخ الرئیس ابوعلی سینا، متوفی به سال ۴۲۷ هـ ق (۱۰۳۷ م) در کتاب «قانون» که یکی از مهمترین متون طب سنتی بوده و ترجمه آن به زبانهای اروپایی، قرنها در مدارس طب اروپا تدریس می شده، نظریات خود را درباره خون و مسائل مربوط به آن چنین بیان می کند .

خون یکی از اخلاط چهارگانه است که در کبد تولید می شود و در حقیقت می توان کبد را یک قطعه خون جامد دانست؛ اما طحال هم پر از خون است ولی خون طحال کدر و تیره است. خون بدن انسان در بعضی امراض بحالت غیرطبیعی درآمده و چنین است که:

الف - از نظر غلظت: یا رقیقتر می شود و یا غلیظ تر

ب - از نظر رنگ: یا روشنتر می شود یا تیره تر و کدرتر

ج - از نظر مزه: یا شور می شود یا ترش و یا تلخ و تلخی خون بعلت آمیختن با صفرا است.

د - از نظر بو: خون طبیعی بد بو نیست ولی اگر عفونت در آن پیدا شود، بد بو می شود.

تغییر خون از حالت طبیعی به حالت غیرطبیعی به دو علت اتفاق می افتد:

اول: خونی که بدون آمیختن با چیزی بعلت بد شدن وضع بدن به حالت غیرطبیعی درمی آید.

دوم: خونی که در اثر آمیخته شدن با اخلاط فاسدی (Infection) که گاهی منشأ درونی (Internal factor) و گاهی منشأ خارجی (External factor) داشته باشد، بحالت غیرطبیعی درمی آید.

نظریات بسیار جالب و ارزنده ابن سینا درباره «رگ زدن» یعنی

تحسین، بلکه در برخی موارد با دیده «اعجاز» هم به آنها خواهیم نگریست:

۱- محمد بن زکریای رازی، طبیب دانشمند و فیلسوف مشهور ایرانی متوفی به سال ۳۱۳ هجری قمری (۹۴۲ میلادی)، در کتاب «الحاوی الکبیر» نظریات خود را درباره خون و مسائل مربوط به آن، چنین بیان می کند:

«کبد محل تولید خون است و هرگاه دچار بیماری شود به گونه ای که نتواند غذا را تبدیل به خون کند، ممکن است بیماری استسقاء (Ascite) بوجود آید. در بیماری استسقاء خونابه از کبد بطرف شکم نشست می کند و از جمله علائم آن: کاهش ادرار و احساس سنگینی در شکم است .

رازی در بخش دیگری از کتاب خود، عوارض لخته شدن خون را در اعضای داخلی چنین بیان می کند: بدترین حالت، وقتی است که خون در ریه ها لخته شود و در نتیجه بیمار دچار غش (Coma or

syncope) می شود و چنین بیماری دچار رنگ پریدگی، نبض ضعیف و سریع، تب و بیحالی است .

وی همچنین به این مطلب اشاره کرده که اگر رعاغ (Epistaxis) طوری اتفاق بیفتد که خون از طریق حلق به معده سرازیر شود، در معده تبدیل به لخته می شود.

رازی در موارد متعددی اشاره کرده است که منشأ برخی از بیماریها از جمله بیماریهای سیستم عصبی، چشم و دستگاه گوارش، عفونتی است که از طریق خون به اندامها می رسد و این عفونت ممکن است حال بیمار را بحرانی کند، برای درمان چنین حالتی، نیاز به داروهای عفونتزا و پاک کننده است.

۲- علی بن العباس مجوسی اهوازی، متوفی به سال ۳۷۲ هـ ق (۹۸۲ م) در کتاب «کامل الصناعة» درباره خون و مسائل مربوط به آن چنین اظهار نظر می کند.

خون منشأ تولید اخلاط بدن و منشأ منی (Semen) است باید دانست که نیاز بدن به کبد از این جهت است که عصاره غذاها در کبد تبدیل به خون می شود و خون تولید شده از طریق رگهای خونی به اندامها می رسد. رگهایی که خون در آنها جاری است، بر دو نوعند:

اول - آنها که ضربان (Pulse) داشته و بنام شریان (Artery)

خارج نمودن مقداری خون از شریان‌ها یا وریدها:

I: اندیکاسیون‌های رگ زدن «حجامت»:

الف) برای کاهش مقدار خون افرادی که دچار پرخونی هستند.
ب) برای اصلاح کیفیت خون بیمارانی که خون آنها غیرطبیعی است و درمانی بجز خون‌رویی ندارند مانند ابتلاء به نقرس (Gout) خونی، که باید از نزدیکترین رگ به عضو مبتلا، خون گرفته شود.

ج) برای جمع شدن هر دو علت فوق در یک بیمار.

II: کنترا اندیکاسیون‌های رگ زدن:

الف) دوران حاملگی و عادت ماهیانه.

ب) دوره پیشرفت بیماریها، برای اینکه قدرت بیمار در مقابله با دوران بحرانی بیماری محفوظ بماند؛ همچنین در اغلب بیماریهای تب دار که همراه یا بدون تشنج هستند و در بیمارانی که از دردهای بسیار رنج می‌برند.

ج) افراد زیر ۱۴ سال و افراد مسن. البته اگر در یک شخص مسن از زیادی خون و گشادی و پر بودن رگها مطمئن باشیم و چهره آنها گلگون باشد می‌توان اندکی خون گرفت ولی باید در نظر داشت که یکی از عوارض خون‌رویی در افراد مسن، سکته (Infarction) است.

د) افرادی که دچار لاغری شدید یا چاقی مفرط هستند، همچنین افرادی که در مناطق سرد سیر زندگی می‌کنند.

ه) بلافاصله پس از فعالیتهایی که مقداری از قدرت بدن را مصرف نموده‌اند از قبیل پرخوری، نزدیکی و استحمام.

III: عوارض رگ زدن:

الف) خشکی زبان که برای برطرف کردن آن باید از آبجو و آب شکر استفاده کرد.

ب) جذب مواد نامطلوب و این هنگامی اتفاق می‌افتد که شخص پس از پرخوری مبادرت به رگ زدن کند. در این حالت مواد نامطلوب برای جبران خون از دست رفته جذب بدن می‌شوند.

ج) بیهوشی بخصوص در کسانی که سابقه رگ زدن نداشته و این عمل بصورت ناگهانی در آنها انجام می‌گیرد (Hemorrhagic

shock).

د) مرگ در افراد مسن و یا در کسانی که خون آنها زیاد نیست و بعلا شتابه طبیب خون‌رویی از آنها صورت می‌گیرد. باید دانست که

نقاطی از بدن که دچار تورم (Inflammation) هستند پرخون می‌شوند زیرا محل متورم باعث جذب خون بسوی خود می‌شود.

IV: نکاتی را که باید بهنگام رگ زدن رعایت کرد:

الف) رگ زدن را می‌توان از ورید یا شریان انجام داد.

ب) خون‌رویی اندک در دفعات متوالی، بهتر از خون‌رویی زیاد در یکدفعه است.

ج) شخصی که از وی خون گرفته می‌شود، باید در حالت دراز کشیده باشد تا دچار غش نشود.

د) طبیب بایستی در تمام مدت خون‌رویی مراقب نبض بیمار باشد و به مجرد آنکه نبض ضعیف شد یا بیمار دچار رنگ پریدگی و یا خمیازه شد، رگ را ببندد و خون‌رویی را متوقف کند.

ز) مقدار خون‌رویی برای همه افراد یکسان نیست و به وضعیت بدنی شخص بستگی دارد.

و) نباید به دنبال خون‌رویی مبادرت به ورزش و فعالیتهای بدنی کرد، بلکه باید مدتی در بستر استراحت نمود.

ه) افرادی که مدتی دچار بیماری بوده‌اند و ناچار به رگ زدن آنها هستیم، در اولین مرحله خون‌رویی، باید دقت کنیم اگر خون رقیق خارج شد، فوراً رگ را ببندیم و اگر خون غلیظ و کدر متمایل به سیاه‌رنگ و گرم خارج شد، می‌توان خون‌رویی را ادامه داد.

ی) در مواردی که کیفیت خون غیرطبیعی باشد و ناچار به رگ زدن هستیم باید مقدار اندکی از خون بیمار گرفته و سپس رژیم غذایی بسیار خوبی برای وی بکار گیریم و پس از مدتی مجدداً کمی از خون وی را خارج کنیم، بدین ترتیب خون غیرطبیعی را بتدریج خارج نموده ایم و خون خوب و تازه ناشی از تغذیه خوب را جایگزین خون بدخارج شده نموده ایم.

۴- اسماعیل بن حسن جرجانی: متوفی به سال ۵۳۱ هـ ق (۱۱۱۷ م) در کتاب «ذخیره خوارزمشاهی» به تفصیل بیشتری از پیش کسوتان خود درباره خون سخن گفته است. نظر وی درباره تولید خون در کبد، تعریف شریان و ورید، تفاوت خون سرخرگی و سیاهرگی، تقسیم بندی خون به طبیعی و غیرطبیعی، اندیکاسیون‌ها و کنترا اندیکاسیون‌های رگ زدن، مشابه نظریات ابن سیناست. چکیده‌ای از نظریات وی درباره خون که در کتب پیشینیان نیامده، و به تفصیل از آنها سخن گفته، به قرار زیر است:

الف) پیشنهاد وی برای پی بردن به کیفیت خون، آن است که

ه) اگر کسی دچار پرخونی شود، بجای رگ زدن می‌توان غذای وی را کاهش داد تا بدن مقداری از خون را مصرف کند و مقدار خون بعد اعتدال برسد.

و) عوارض رگ زدن بیش از حد اعتدال را چنین بیان می‌کند: افزایش میل به غذا، استسقاء، بهم خوردن سلامت بدن، بی‌حالی، ضعف اندامها بخصوص کبد، پیری زودرس - احتمال فلج، لرزش اندامها و تشنج و بالاخره خطر مرگ.

ز) علل تباهی خون را چنین بیان کرده است. استفاده از غذای نامناسب و مصرف الکل کهنه. سالم نبودن کبد، آلودگی محیط زندگی بخصوص آلودگی هوا در اثر تغییرات فصول ودود.

ج) علائم تباهی خون را چنین بیان کرده است: تغییر رنگ رخسار از گلگون بسوی سپیدی یا سیاهی، افزایش تعداد ضربان نبض، احساس درد و چنانچه مدتی بگذرد، تب، بثورات، آماسهای مختلف و کاهش قدرت بدنی که ممکن است منجر به مرگ بیمار شود.

رنگ، قوام و بوی خون را بررسی نموده و پس از یکساعت، مجدداً آنرا بررسی کنند زیرا اگر عفونتی در خون باشد، بوی بد در آن پیدا می‌شود.

ب) جریان خون در بدن باعث پرورش اندامها، گلگون شدن چهره، شفافیت پوست، تنظیم حرارت طبیعی در سراسر بدن و تعادل نیروی بدنی است، بهمین جهت اگر خون زیادی از بدن خارج شود، نیروی بدن از بین رفته و آدمی هلاک می‌شود.

ج) درباره گردش کوچک خون، توضیح جالبی آورده که ما عیناً آنرا نقل می‌کنیم:

شریان وریدی (۲) از دل به سوی شش آمده است و اندروی پراکنده شده است از بهر دوکار، یکی از بهر آنکه تا خون لطیف که غذای او را شاید بدو رساند و دوم آنکه نسیم هوا را از شش به دل باز می‌رساند و بدو باز می‌آورد (۳).

د) علائم پرخونی را چنین بیان کرده: سرخی چهره، دمیدگی و پری رگها، غلیظی نبض، احساس سنگینی و دشوار بودن حرکت و کاهش اشتها

منابع:

- ۱- الحاوی الکبیر فی الطب تألیف محمد بن زکریای رازی (جلدهای ۱-۲-۷-۹-۱۷-۱۹) و ترجمه جلد‌های ۱-۲-۲۲ از دکتر طباطبائی (نگارنده مقاله)
- ۲- ذخیره خوارزمشاهی تألیف سید اسماعیل جرجانی
- ۳- القانون فی الطب تألیف شیخ الرئیس ابوعلی سینا
- ۴- کامل الصناعه تألیف علی ابن عباس مجوسی اهوازی
- ۵- تاریخ طب در ایران پس از اسلام تألیف ادوارد براون
- ۷- السیره الفلسفیه تألیف رازی
- ۸- فرهنگ عربی - انگلیسی و انگلیسی عربی المورد
- ۹- فرهنگ پزشکی دکتر ویژه
- ۱۰- لغت نامه علامه دهخدا
- ۱۱- معجم انجلیزی عربی تألیف دکتر محمد شرف
- ۱۲- قرابادین کبیر تألیف سید محمد حسین عقیلی علوی خراسان